

Materiały

INFORMACJA O MATERIAŁACH ARCHIWALNYCH DOTYCZĄCYCH UDZIAŁU WIELKOPOLSKI W ZAGOSPODAROWANIU POMORZA ZACHODNIEGO (1945 - 1948)

Archiwalna baza źródłowa dotycząca udziału Wielkopolski w zasiedlaniu i zagospodarowaniu Pomorza Zachodniego w latach 1945 - 1948 jest rozległa i rozproszona — praktycznie nie ma możliwości sporządzenia pełnego wykazu tych dokumentów. W tej sytuacji jest faktem oczywistym, iż dotychczas żaden badacz nie wykorzystał całej zachowanej dokumentacji. Gorzej jednak, iż wyżej wymienione trudności zniechęcają badaczy do prowadzenia żmudnych poszukiwań istniejących źródeł. Niższy materiał sygnalizuje zatem tylko istnienie dość obszernej dokumentacji.

Różne instytucje wytwarzały interesujące nas dokumenty. Nie przedstawiając pełnego ich wykazu trzeba tu wymienić dokumentację wytworzoną przez: urzędy administracji państwowej (ministerstwa, ich pełnomocnicy, urzędy wojewódzkie i starostwa powiatowe, zarządy miejskie i gminne, Państwowy Urząd Repatriacyjny), partie polityczne i organizacje społeczne (w tym Polski Związek Zachodni), władze resortu bezpieczeństwa i porządku publicznego, władze wojskowe (polskie i radzieckie), sądy i prokuratura, organizacje gospodarcze (np. banki), instytucje służby zdrowia, oświaty, nauki, kultury, sportu, masowego przekazu, informacji, kościoły i związki wyznaniowe, wybitne osoby związane z życiem politycznym, gospodarczym i kulturalnym (listy, pamiętniki, wspomnienia).

Wyżej wspomniane materiały znajdują się — jak wiadomo — w archiwach różnych resortów i instytucji, ale nie wszystkie są udostępniane badaczom.

Z państwowej służby archiwalnej, której dokumentacja jest niżej omówiona, trzeba wymienić: Archiwum Akt Nowych w Warszawie oraz archiwa państwowe w Poznaniu, Szczecinie, Koszalinie i Słupsku.

Pewne dane o dokumentacji dotyczącej omawianego tematu można uzyskać w informatorach o zasobie archiwów państwowych, wydanych przez Naczelną Dyрекcję Archiwów Państwowych lub wyżej wymienione archiwa państwowe. Istnieją też informatory o wybranych zasobach archiwów partii politycznych i archiwów instytucji naukowych. Na podkreślenie zasługuje *Informator o materiałach archiwalnych. Dzieje Poznania i województwa poznańskiego z 1982 r.*, w którym omawia się nie tylko zasób aktowy przechowywany w AP Poznań, ale i w innych archiwach. Doceniając wielkie walory tej publikacji pragniemy podkreślić, iż

informator ten nie może stanowić podstawy do poszukiwań materiałów źródłowych do omawianego zagadnienia. Nie zawiera on haseł ułatwiających dotarcie do poszczególnych sygnatur. Wynika to z faktu, iż w trakcie opracowania poszczególnych zespołów nie dokonano — co z oczywistych względów nie było sprawą prostą — wydzielenia interesującej problematyki. Trzeba tu zaznaczyć, że w większości przypadków informacje o roli Wielkopolski w zagospodarowaniu Pomorza Zachodniego stanowią fragmenty większej całości i nie są sygnalizowane w tytule danej jednostki archiwalnej.

Na zlecenie dyrekcji Instytutu Zachodniego w Poznaniu od ponad roku trwają prace związane z wyborem i opracowaniem dokumentów zgromadzonych w archiwach państwowych, a dotyczących roli Wielkopolski w zasiedleniu i zagospodarowaniu Ziemi Zachodnich i Północnych. Opracowanie to — rzecz jasna w szerszym zakresie — obejmuje omawiane zagadnienie. Do tej pory pełna kwerenda przeprowadzona została przez Krystynę Muszyńską w oparciu o zasób Archiwum Państwowego w Koszalinie (dotyczy terenów obecnego województwa koszalińskiego). Nie wielkie rozmiary wyluskanych informacji pozwalają na ich scharakteryzowanie.

W zespole Zarządu Miejskiego i MRN w Koszalinie za dokumenty odnoszące się do patronatu Gniezna nad Koszalinem można uznać:

- wykaz pracowników Zarządu Miejskiego w Koszalinie z 15 VI 1945 r., w którym na ogólną liczbę 70 pracowników 57 przybyło z Gniezna, 5 z innych miejscowości województwa poznańskiego, a tylko 8 z innych terenów;
- kilka pism w sprawach pożyczek z Banku Kredytowego w Poznaniu przyznanych dla Koszalina, m. in. pismo w sprawie kredytu średnio-terminowego na kapitalny remont gazowni miejskiej,
- pismo Zarządu Miejskiego w Gnieźnie z 29 VIII 1946 r. zawierające informacje o uposażeniu urzędników miejskich oraz kadry gospodarczej. Informacja ta to przykład koleżeńskej pomocy udzielonej władzom koszalińskim w angażowaniu własnych pracowników;
- zestaw plakatów i afiszy z 1947 r. informujących o występach poznańskich artystów organizowanych w Koszalinie. Odnotować trzeba m.in. następujące tytuły: Wieczór kulturalno-rozrywkowy przygotowany przez studentów z Poznania w dniu 12 IV 1947 r., Kalejdoskop słowno-muzyczno-taneczny z 11 IV 1947 r. Imprezy te odbyły się w ramach Tygodnia Akademickiego Koła Pomorzan w Poznaniu. W zbiorach znajduje się plakat zapraszający na Wiosenne Targi Konne do Gniezna w dniach 20 - 25 IV 1947 r. oraz afisz o Wieczorze muzyki jazzowej w wykonaniu muzyków poznańskich, który odbył się 1 XII 1946 r. w kawiarni „Bałtycka” w Koszalinie;
- informacja, iż burmistrz Koszalina, Czesław Mikołajczyk, urodził się w Witkowie, powiat Gniezno.

W aktach Zarządu Obwodu Polskiego Związku Zachodniego w Koszalinie można uznać kilkanaście następujących dokumentów za bezpośrednio związane z interesującym nas tematem. Są to:

- informacja o wręczeniu tysiąca książek polskich jako daru Poznania dla okręgu Pomorze Zachodnie;
- sprawozdanie z zebrania informacyjno-konstytucyjnego koła PZZ w

Koszalinie z 5 IX 1945 r. z udziałem dra Czesława Pilichowskiego z ZG PZZ w Poznaniu;

- informacja z 22 IX 1946 r. o wystawie pt. Książka Ziemi Odzyskanych zorganizowanej przez Zachodni Komitet Dziennikarstwa w Poznaniu. Wystawa ta obejmowała także książki o Pomorzu Zachodnim;
- informacja z 20 VII 1946 r. o naukowej misji w Koszalinie dr Stelmachowskiej z Poznania;
- informacja kierownika okręgu PZZ w Koszalinie Michała Kmicika o imprezach organizowanych na terenie Pomorza Zachodniego przez Koło Pomorza Studentów Wyższych Uczelni Poznania;
- drukowana w Poznaniu odezwa Głównego Komitetu Społecznego dla Ziemi Odzyskanych PZZ z 2 V 1946 r. w sprawie ogólnopolskiej zbiórki środków finansowych na rozwój oświaty i kultury Ziemi Zachodnich i Północnych oraz odezwa PZZ w sprawie Daniny Narodowej na zagospodarowanie tych ziem;
- cztery pisma ZG PZZ do Zarządu Okręgu PZZ w Koszalinie z 1946 r. w sprawie wieców i innych form propagowania stanowiska Bloku Demokratycznego w głosowaniu ludowym (referendum).

W aktach Inspektoratu Szkolnego w Koszalinie odnotować trzeba dwa dokumenty:

- pismo Inspektora Szkolnego w Koszalinie z 25 VI 1945 r. do Teofila Peplińskiego z Gniezna zawierające propozycję objęcia kierownictwa szkoły w Bobolicach;
- pismo tegoż Inspektoratu z 4 VII 1945 r. do dyrekcji Liceum Pedagogicznego w Wągrowcu zachęcające młodych pedagogów do pracy w szkołach obwodu koszalińskiego.

W zespole akt Gminy Wiejskiej powiatu koszalińskiego 3 dokumenty dotyczą interesującej nas tematyki:

- informacja wójta gminy Kraśnik z 25 VI 1945 r. o tym, iż z pierwszych 5 mieszkańców gminy 4 przybyło z powiatu Gniezno;
- wniosek z 4 VII 1945 r. wójta wyżej wspomnianej gminy o wystawieniu przepustek dla 4 mieszkańców Gniezna, którzy po zapoznaniu się z sytuacją w Kraśniku udają się do swego rodzinnego miasta po rodzinę;
- informacja tegoż wójta z 1 IV 1946 r., iż na terenie gminy Kraśnik na 768 osadników 102 osoby pochodzą z Wielkopolski.

Takiej samej, jak wyżej przytoczona informacja, dotycząca zasobu Archiwum Państwowego w Koszalinie, można oczekiwać w odniesieniu do zasobu AP w Słupsku¹. Szczegółowej analizy nie można natomiast przeprowadzić w pozostałych interesujących nas archiwach państwowych ze względu na tysiące jednostek archiwalnych zawierających lub mogących zawierać drobne lub większe informacje na temat podjętej problematyki. Dla zobrazowania jednak celowości dalszych szczegółowych poszukiwań prezentujemy przegląd dokumentacji zgromadzonej w Archiwum Państwowym w Poznaniu, a odnoszącej się tylko do — szczególnie ważnego — 1945 r.² W zespole Polski Związek Zachodni — Okręg Poznański można wydzielić następujące dokumenty, częściowo dotyczące tematu:

¹ Za rok 1945 informacje zebrali: Michał Krupski i Zofia Buczkowska

² Wstępna kwerenda wyłoniła 26 dokumentów.

- sprawozdanie z działalności ZO PZZ za 1945 r., w którym jest wzmianka m. in. o przebiegu na Pomorzu Zachodnim Tygodnia Ziemi Odzyskanych oraz o działalności Wydziału Osadniczego PZZ;
- sprawozdanie z działalności obwodów PZZ, w tym informacja o organizacji PZZ na Pomorzu Zachodnim oraz o planowanej akcji patrolackiej;
- akta obwodu Mogilno zawierające kilkanaście dokumentów dotyczących kampanii propagandowo-organizacyjnych i wyjazdów mieszkańców poszczególnych miejscowości powiatu Mogilno do objętych patronatem Gryfic oraz do Szczecina i Słupska;
- akta obwodu Nowy Tomyśl, informujące o wyjeździe mieszkańców powiatu na Pomorze Zachodnie, m. in. do Szczecina. Trzeba tu zaznaczyć, iż Nowy Tomyśl sprawował patronat nad Zieloną Górą;
- akta obwodu Szamotuły, dotyczące osadnictwa mieszkańców tego powiatu w Wałczu i Słupsku;
- akta obwodu Śrem³, informujące m.in. o zasiedleniu przez mieszkańców tego powiatu Szczecina, Koszalina i Myśliborza.
- akta obwodu Września, informujące m. in. o osadnictwie mieszkańców tego miasta w różnych miejscowościach Pomorza Zachodniego (głównie jednak w Gorzowie);
- akta obwodu Żnin informujące o wysyłaniu osadników do Koszalina;
- akta obwodu Gniezno zawierające m. in. takie dokumenty, jak wniosek do wojewody poznańskiego o przyznanie patronatu nad Kołobrzegiem lub Koszalinem oraz informację o zasiedleniu Koszalina;
- akta obwodu Koło informujące o pobycie delegacji z tego powiatu m. in. w Białogardzie, w celu uzyskania informacji o możliwościach osiedleńczych.

W dokumentacji Okręgu PZZ w Poznaniu znajdują się także opracowania dotyczące różnych zagadnień Ziemi Odzyskanych, m. in. referat Stanisława Kubiaka pt. *Zasiedlenia Pomorza Zachodniego w świetle jednego roku*.

W Państwowym Urzędzie Repatriacyjnym w Poznaniu trzeba zwrócić uwagę na okólniki Ministra Administracji Publicznej w sprawie organizacji akcji przesiedleńczej z województw uznanych za przeludnione na Ziemi Odzyskanej oraz przesiedlenia ludności polskiej z byłych terenów Rzeczypospolitej na wschodzie. Dokumenty te — przechowywane również w Archiwum Akt Nowych w Warszawie — stanowiły podstawę prawną, były nakazem urzędowym, który m. in. mobilizował administrację państwową w Wielkopolsce do tworzenia wojewódzkiego oraz miejskich i powiatowych komitetów przesiedleńczych.

W omawianym zespole znajduje się wydana w czerwcu 1945 r. przez pełnomocnika Ministerstwa Aprowizacji i Handlu na Okręg Pomorze Za-

³ Można tu przytoczyć patetyczny fragment tekstu ślubowania adresowanego przez działaczy obwodu PZZ w Śremie do ZG PZZ z dn. 14.VI 1945 r. „[...] My ze swej strony ślubujemy ze wszystkich naszych sił pracować nad odbudową kraju naszego, my, obywatele Śremu ślubujemy całe nasze doświadczenie i wyrobienie obywatelskie i społeczne oddać na usługi tej odbudowy. Ślubujemy kolonizować Ziemię Odzyskaną. Ślubujemy ruszyć ławą w kraje nadodrzańskie, Dolnego Śląska, Pomorza i Prus Wschodnich i zbudować tam niezłomne bastiony polskości [...]”.

chodnie *Instrukcja dla obwodowych Kierowników Referatów Apropowizacji i Handlu w sprawie współpracy z PUR* odnośnie do zaopatrzenia repatriantów, przesiedleńców i osadników na ziemiach Pomorza Zachodniego w żywność i artykuły pierwszej potrzeby. O akcji przesiedleńczej na Pomorzu Zachodnim informują miesięczne sprawozdania oddziału poznańskiego PUR. Odnosić tu trzeba wykaz miejscowości na Ziemiach Odzyskanych — w tym Pomorza Zachodniego — dokąd skierowano przesiedleńców z województwa poznańskiego oraz przechowywaną w tym zespole korespondencję w sprawach repatriacyjno-kolonizacyjnych Dyrekcji Poczty i Telegramów w Poznaniu, zalecającą szybkie i sprawne załatwianie korespondencji w sprawach osadniczych.

W zespole Wojewódzki Urząd Informacji i Propagandy w Poznaniu odnotować należy:

- raporty z posiedzeń i działalności Komitetu Przesiedleńczego w Urzędzie Wojewódzkim w Poznaniu oraz podobnych komitetów w niektórych powiatach. Materiały te zawierają informację o działalności PUR, PZZ, PCK i urzędów terenowej administracji państwowej na rzecz szeroko rozumianego osadnictwa Wielkopolan m. in. na Pomorzu Zachodnim, a także protokoły z zebrań przedstawicieli poznańskich instytucji propagandowo-agitacyjnych, związanych z zasiedlaniem Ziemi Zachodnich i Północnych;
- sprawozdania z akcji przesiedleńczej na Ziemiach Zachodnich z poszczególnych powiatów Wielkopolski. Jest w tych dokumentach m. in. informacja o akcji patronackiej Gniezno — Koszalin. Sprawozdania mówią też o bolesnej sprawie kumoterstwa i łapownictwa, jakie ma miejsce w niektórych zasiedlanych obwodach (chodzi tu o doświadczenia mieszkańców z powiatu Rawicz);
- raport naczelnika WUiP przesłany 30 VI 1945 r. do Ministerstwa Informacji i Propagandy zawierający informację o akcji przesiedleńczej z różnych powiatów woj. poznańskiego.

W zespole Izba Rzemieślnicza w Poznaniu znajdują się wykazy imienne rzemieślników skierowanych z powiatu wągrowieckiego m. in. do Kołobrzegu i Szczecina.

W zespole Polski Czerwony Krzyż Zarząd Wojewódzki w Poznaniu zachowały się sprawozdania dotyczące obywateli czołówek zachodniopomorskich PCK oraz roli Wielkopolan w tworzeniu służby zdrowia na Pomorzu Zachodnim.

Pobieżny przegląd kilkuset teczek z następnych trzech lat wskazuje, iż w zbiorach AP w Poznaniu w wyżej wymienionych zespołach znajduje się dalsza informacja źródłowa o roli Wielkopolski w zasiedlaniu Pomorza Zachodniego.

We wspomnianym wyżej informatorze o materiałach archiwalnych *Dzieje Poznania i województwa poznańskiego* w poszczególnych zespołach szczecińskiego Archiwum Państwowego odnotowano, iż o Poznaniu i Wielkopolsce można znaleźć informacje w następujących zespołach: Urząd Wojewódzki Szczeciński 1945-1950, Wojewódzki Urząd Ziemski w Szczecinie 1945-1947, Zarząd Miejski i MRN w Szczecinie 1945-1950, Polski Związek Zachodni, Zarząd Okręgowy w Szczecinie 1945-1950, Spółdzielnia Wydawnicza Polskie Pismo i Książka w Szczecinie 1945-1951, zbiór mikrofilmów, materiałów propagandowych.

Wykaz ten trzeba uzupełnić przynajmniej o materiały znajdujące się

w dalszych zespołach: Biuro Prezydialne WRN (m. in. dokumentacja dotycząca powołania oddziału szczecińskiego Akademii Handlowej w Poznaniu i Szkoły Inżynierskiej, Kuratorium Szczecińskiego Okręgu Szkolnego (korespondencje z nauczycielami pozyskiwanymi z Wielkopolski), Państwowy Urząd Repatriacyjny, oddział w Szczecinie (materiały statystyczne i sprawozdania osiedleńcze), starostwa powiatowe, Narodowy Bank Polski, oddział w Szczecinie i inne banki oraz akta Związku Polskich Artystów Plastyków (do 1950 r. szczeciński oddział podlegał okręgowi w Poznaniu), teatry, muzea, dokumentacja dotycząca działalności szczecińskiej rozgłośni Polskiego Radia.

Godnym uwagi źródłem do interesującego nas tematu mogą być również tzw. zbiory specjalne szczecińskiego archiwum, na które składają się nagrania wspomnień, pamiętniki i materiał fotograficzny. Zgromadzone dotychczas ok. 40 godzin nagrań przesiedleńców z Wielkopolski, które odnoszą się przede wszystkim do współpracy gospodarczej obu sąsiadujących regionów. Pamiętajmy, iż zwłaszcza w latach 1945-1946 województwo poznańskie posiadało istotny udział w aprowizacji osadniczej społeczności w podstawowe artykuły żywnościowe. Specjalnej wzmianki wymagają przy tym dwa wspomnienia porównujące działalność Polskiego Związku Zachodniego z istniejącym przed 1939 r. w Polsce Związkiem Kresów Zachodnich. Należy jedynie żałować, iż są to w sumie dość wrywkowe, jednostronne informacje. Zbliżony charakter tematyczny posiadają pamiętniki, przy czym część z nich odnosi się także do współpracy kulturalno-oświatowej Wielkopolski i Szczecina. Trzeba tu odnotować wspomnienia nauczycieli szczecińskich dotyczące lat 1945-1948, które staraniem Sekcji Pionierów Oświaty Szczecińskiej, a następnie Komisji Historycznej Zarządu Okręgu ZNP w latach 1965-1974 zostały spisane, a następnie w formie kilkuset stron maszynopisu przekazane do Archiwum Państwowego w Szczecinie.

Zbiór fotograficzny posiada tu walor ilustracyjny. Są to raczej wrywkowo i dość niestety przypadkowo zachowane ujęcia zdjęciowe, nawiązujące bezpośrednio do przebiegu akcji osiedleńczej. W sumie wszakże jest to zestaw ok. 100 zdjęć, które w kwerendzie źródłowej nie mogą być pominięte.

Niewątpliwie ważnym materiałem informacyjnym dotyczącym omawianej grupy źródłem są relacje pełnomocnika Rządu Tymczasowego przy I Froncie Białoruskim i na Pomorze Zachodnie, a następnie wojewody szczecińskiego ppłk. Leonarda Borkowicza i pierwszego prezydenta Szczecina Piotra Zaremby. Borkowicz z wdzięcznością wspomina pomoc Wielkopolski dla Pomorza Zachodniego mówiąc w swych relacjach m. in.

„Bardzo wielkiej pomocy udzielił Poznań. Pomoc poznańska nie tylko pochodziła ze strony władz — co zazwyczaj jest podkreślane — była ona zarówno ze strony władz, jak i społeczeństwa. Aktywna, myśląca część społeczeństwa nie tylko z Poznania i Gniezna, ale i innych miast widziała na Ziemiach Odzyskanych jakąś perspektywę [...]. Byli wśród nich i szabrownicy — ale w moim przekonaniu w zdecydowanej mniejszości. Było wśród nich wielu bardzo przywoitych ludzi, którzy odegrali bardzo pozytywną rolę wcale przez władze nie popychani. Przyjeżdżali, zajmowali te tereny wprowadzali swój poznański porządek, którego tak bardzo było wtedy brak [...]”⁴.

⁴ AP Szczecin, zbiór nagrań, sygn. 46.

Zarówno w trzynastu tomach przechowywanego w AP Szczecin pamiętnikach Piotra Zaremby, jak i ok. 5 tys. zmikrofilmowanych dokumentach tego przybyłego z Poznania zasłużonego dla Szczecina działacza znajduje się dużo informacji o wszechstronnej pomocy Poznania dla Szczecina oraz zasadach jej organizacji.

W ogromnych zbiorach Archiwum Akt Nowych przeprowadzono dotychczas poszukiwanie w niewątpliwie najważniejszym dla omawianego tematu zespole tj. Ministerstwie Administracji Publicznej. Wstępna informacja wskazuje, iż w 53 teczkach znajduje się kilkadziesiąt dokumentów, których fragmenty dotyczą m. in. roli Wielkopolski w procesie zasiedlenia całych Ziem Zachodnich i Północnych. (w tym także Pomorza Zachodniego). Jest sprawą oczywistą, że inne zespoły np. Ministerstwa Informacji i Propagandy zawierają istotne informacje do omawianego tematu.

Jak wyżej zaznaczyliśmy, realność przeprowadzenia pełnej kwerendy, zarówno w zbiorach AAN, jak i innych archiwach państwowych jest niewielka. Wydanie — prawdopodobnie w 1987 r. — wyboru tylko sygnalizowanych w tej informacji dokumentów pozwoli wszystkim zainteresowanym, a głównie naukowcom, publicystom i działaczom państwowym wszechstronnej spojrzeć na doniosły wkład Wielkopolski w dzieło zasiedlenia i zagospodarowania Ziem Odzyskanych w tym i Pomorza Zachodniego.

KAZIMIERZ KOZŁOWSKI

HARCERSKA SŁUŻBA DLA ZIEM ODZYSKANYCH (na podstawie dokumentów archiwalnych i prasy harcerskiej z lat 1945-1950)

Niniejsze opracowanie ma na celu przedstawienie dokumentów archiwalnych świadczących o działalności Związku Harcerstwa Polskiego w zagospodarowaniu Ziem Odzyskanych w okresie 1945-1950.

Jest to opracowanie na podstawie archiwaliów harcerskich¹, infor-

¹ Materiały do dziejów Związku Harcerstwa Polskiego w Polsce Ludowej opracowywane i częściowo złożone do druku w Młodzieżowej Agencji Wydawniczej w Warszawie. Opracowania materiałów dokonała Bożena Cabała.

cz. I. Inwentarz realny kolekcji materiałów władz harcerskich „Naczelnictwa” z lat 1944-1950.

cz. II. Inwentarz realny kolekcji władz harcerskich z lat 1945-1950, przekazany do Archiwum GKZHP w Warszawie.

1. Kolekcja akt z Archiwum Komitetu Centralnego PZPR „Związek Harcerstwa Polskiego”;

2. Kolekcja fotokopii z Archiwum Przewodniczącego Rady Państwa;

3. Kolekcja kserokopii akt z Archiwum KC PZPR „Związek Harcerstwa Polskiego — Oddział we Francji”.